

MAGDALENA KOSIK-ŚLADECKA

KILKA UWAG O PROGRAMIE IKONOGRAFICZNYM GOTYCKIEGO WITRAŻA WŁOCŁAWSKIEGO*

Witraż gotycki eksponowany w katedrze wrocławskiej (w kaplicy św. Barbary¹) należy do jednych z najstarszych zachowanych w Polsce².

Czas powstania zabytku wyznaczają dwie daty: *ante quem* – 1365 r. (ukończono budowę prezbiterium i zakrystii południowej) i *post quem* – 1411 r. (konsekracja katedry)³.

Na podstawie analizy stylistycznej przyjmuje się, że witraż wrocławski jest dziełem warsztatu toruńskiego⁴.

Pierwotnie witraż wypełniał środkowe (wschodnie) okno zamknięcia prezbiterium⁵. Prawdopodobnie składał się z 39 kwater⁶. W ciągu dziejów liczba kwater uległa redukcji do 23⁷. Demontaż witraża i przeniesienie go w 1891 r. na inne miejsce⁸,

* Niniejszy artykuł jest fragmentem pracy magisterskiej napisanej na seminarium sztuki średniowiecznej pod kierunkiem prof. dr hab. J. Kuczyńskiej.

¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI: *Dawne województwo bydgoskie*, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, z. 18: *Wrocławek i okolice*, Warszawa 1988, s. 22.

² W Polsce zachowały się następujące witraże średniowieczne: w Krakowie w kościele Mariackim (z 1. poł. XIV w.) – zob. ks. H. B r z u s k i, *Witraże średniowieczne w kościele N.M. Panny w Krakowie*, Kraków 1926; ks. J. M a l i s z e w s k i, *O oknach różnobarwnych w kościele P. Marji w Krakowie*, Kraków 1835; w Krakowie w kościele Dominikanów (najstarsze z 2. poł. XIII w.) – zob. H. P i e ń k o w s k a, *Średniowieczne witraże dominikańskie w Krakowie*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 50(1949); w Toruniu w kościele N. M. Panny (z ok. 1370 r.) – zob. E. K w i a t k o w s k i, *Witraże z Torunia i Chełmna w zbiorach Muzeum w Toruniu*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, 1(1963), nr 3; J. F r y c z, E. K w i a t k o w s k i, *Średniowieczne witraże warsztatów toruńskich*, „Zeszyty Naukowe UMK. Zabytkoznawstwo i Konserwacja”, 6(1977); z Chełmna (z 2. poł. XIV w., obecnie w Muzeum w Malborku) – zob. J. F r y c z, E. K w i a t k o w s k i, *Średniowieczne witraże pomorskie*, [w:] *Polskie szkło do poł. XIX w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987.

³ Ks. J. P. G r a j n e r t, *Średniowieczny witraż katedry wrocławskiej*, Toruń 1959, s. 12 (mps).

⁴ F r y c z, K w i a t k o w s k i, *Średniowieczne witraże warsztatów*, s. 91.

⁵ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI, z. 18, s. 22.

⁶ W. S t r o n e r, *O witrażu średniowiecznym w katedrze wrocławskiej*, „Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, 1(1924), z. 3, s. 84.

⁷ Tamże, dz. cyt., s. 75.

⁸ W 1891 r. w związku z regotycażką katedry wrocławskiej witraż rozdzielono na dwie części i przeniesiono do dwóch okien bocznych w prezbiterium, uzupełniając go nowymi polami z ornamentem geometrycznym, wykonanym w warsztacie Lubińskiej w Warszawie; zob. na ten temat: G r a j n e r t, dz. cyt., s. 11.

niepełna liczba zachowanych kwater oraz liczne konserwacje, jakie w przeszłości miały miejsce, mogły przyczynić się do zmian w pierwotnym układzie poszczególnych pól witrażowych⁹.

Witraż wrocławski składa się z trzech pasów pionowych, obejmujących po siedem medalionów w kwaterach, oraz ze zwieńczenia. Medaliony koliste ujęte są podwójnym ornamentem: wewnętrznym – perełkowym, i zewnętrznym – złożonym z perełek i motywu esownic. Tła wokół medalionów są dwojakiego rodzaju: w strefach bocznych mają charakter geometryczny (romby z czterolistnymi rozetami), w pasie środkowym wprowadzono ornament roślinny (winorośl).

Pas środkowy zawiera sceny z Nowego Testamentu, ułożone w porządku chronologicznym: od dzieciństwa Chrystusa aż po scenę chrztu; lewy, genealogiczny, przedstawia przodków Najświętszej Maryi Panny, prawy, profetyczny – proroków. Kwatery wieńczące składają się na Deesis: w pasie środkowym w trójlistnym zwieńczeniu znajduje się głowa Chrystusa, w pasie lewym – Matka Boska, w prawym – Jan Chrzciciel.

Z pasa środkowego zachowało się siedem pól (czytając od dołu): Ofiarowanie w świątyni (fig. 1), Ucieczka do Egiptu, Powalenie bożków egipskich, Rzeź niewiniątek, Powrót do Egiptu, Chrzt w Jordanie (fig. 2); w pasie lewym – pary postaci z imionami na banderolach: Izaak i Abraham (fig. 3), Dawid i Salomon (fig. 4), Salatiel i Roboam, Józef i Joram, Jonatan i Ozajasz, Zorobabel i Jakub, Eleazar i Sadok. W pasie prawym – w medalionach analogicznie skomponowane pary postaci: Mojżesz i Jonasz (fig. 5), Enoch i Elias, Daniel i Izajasz, Jeremiasz i Ezechiel, Zachariasz i Baalam, Jozue i Malachiasz.

Całość zachowanych kwater pod względem treści przywodzi nam na myśl Biblię pauperum (Biblia ubogich)¹⁰. Biblia pauperum składa się z typologicznych grup obrazów, przy czym do każdego przedstawienia nowotestamentowego faktu zbawienia (antyp) każdorazowo należą dwie sceny starotestamentowe (typy) i cztery obrazy proroków. Celem tego typologicznego przedstawienia było ukazanie starotestamentowych osób i wydarzeń jako zapowiedzi przyszłych i bardziej doskonałych faktów nowotestamentowych¹¹. Najstarsze zachowane rękopisy Biblii pauperum pochodzą z XIV w.¹² Ich redakcja ilustracyjna obejmuje 34 grupy obrazowe, ukazujące wyraźny

⁹ Kolejne konserwacje przeprowadzono w latach: 1920-1928 – zrekonstruowano głowę Chrystusa z pola wieńczącego witraż (zob. W. D o m a s ł o w s k i, E. K w i a t k o w s k i, J. Ł u k a s z e w i c z, *Dokumentacja prac konserwatorskich 24 kwatery witraży z katedry we Wrocławiu*, Toruń 1986, s. 2); 1956-1957 – skomponowano kwatery Wniebowzięcia NMP według projektu E. Kwiatkowskiego (zob. W. D o m a s ł o w s k i, E. K w i a t k o w s k i, L. T o r w i r t, *Problemy konserwacji witraży. Teka konserwatorska*, Warszawa 1956, s. 117-147); 1986-1987 (zob. D o m a s ł o w s k i, K w i a t k o w s k i, Ł u k a s z e w i c z, dz. cyt., s. 3-9, il. 1-48).

¹⁰ *Biblia pauperum* – typologiczne dzieło średniowiecza, które powstało prawdopodobnie w 1. poł. XIII w. w środowisku benedyktyńskim na obszarze południowych Niemiec; zob. na ten temat: G. S c h m i d t, *Biblia pauperum*, [w:] *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. 1, red. E. Kirschbaum, Rom-Freiburg 1968, szp. 293-298.

¹¹ Tamże, szp. 296.

¹² G. S c h m i d t, *Die Armenbibel des XIV*, Graz 1959, s. 153-163. Wymienia m.in. następujące rękopisy: St. Florian (St. Florian, Stiftsbibliothek cod. III, 207) – z 1310 r.; Paris (Paris,

program chrystologiczny¹³. Przykładem może tu być rękopis z Konstancji z 3. tercji XIV w. (Konstanz, Rosgartenmuseum, Ms. 31)¹⁴.

W części przedstawień z Nowego Testamentu (z dzieciństwa Chrystusa) zgodnie z ikonograficznym kanonem (XIV w.) Biblii pauperum są przedstawione następujące sceny: 1. Zwiastowanie, 2. Narodzenie, 3. Pokłon Trzech Króli, 4. Ofiarowanie w świątyni, 5. Ucieczka do Egiptu, 6. Powalenie bożków egipskich, 7. Rzeź niewiniątek, 8. Powrót z Egiptu, 9. Chrzt w Jordanie¹⁵.

Wszystkie sceny z dzieciństwa Chrystusa z witraża wrocławskiego mają swój odpowiednik w Biblii pauperum. Do pełnego zestawu brakuje tylko trzech scen: Zwiastowania, Narodzenia, Pokłonu Trzech Króli¹⁶.

Przy rekonstrukcji pierwotnego układu kwater w witrażu wrocławskim duży problem stanowią sceny z postaciami proroków i przodków Chrystusa, przedstawionych w parach na poszczególnych polach witrażowych. Medaliony nie zawierają wszystkich postaci starotestamentowych, mających wyraźny związek z osobą Chrystusa, zwłaszcza z bogatego cyklu genealogicznego, zawierającego 40 postaci¹⁷. W cyklu profetycznym stosownie do myśli kompozycyjnej autor mógł świadomie wybrać tylko tych proroków, którzy przez swoje mesjanistyczne proroctwa są związani z Chrystusem¹⁸. Jedynie w przypadku scen Zwiastowania i Narodzenia (w rękopisie w Konstancji) odnajdujemy analogiczny układ dwóch par proroków (Ezechiel i Jeremiasz, Habakuk i Micheasz) w witrażu wrocławskim¹⁹.

Ustalenie klucza, według którego wyobrażenia proroków i przodków były przyporządkowane do scen nowotestamentowych, dałoby nam podstawę do rekonstrukcji pierwotnego układu kwater.

Louvre, Donation Baron Edmond de Rothschild – z 1310 r.; Budapeszt (Budapest. Museum der Bildenden Künste) – z ok. 1330 r.; Tegernsee (München, Bayerische Staatsbibliothek cod. lat. z (1414) lat 1340-1350; Leipzig (Universitätsbibliothek Leipzig, Ms. 1676) – z lat 1350-1360.

¹³ S c h m i d t, *Biblia pauperum*, szp. 296.

¹⁴ T e n ż e, *Die Armenbibeln des XIV*, s. 157, il. 18, 19.

¹⁵ G r a j n e r t, dz. cyt., s. 8.

¹⁶ Tamże.

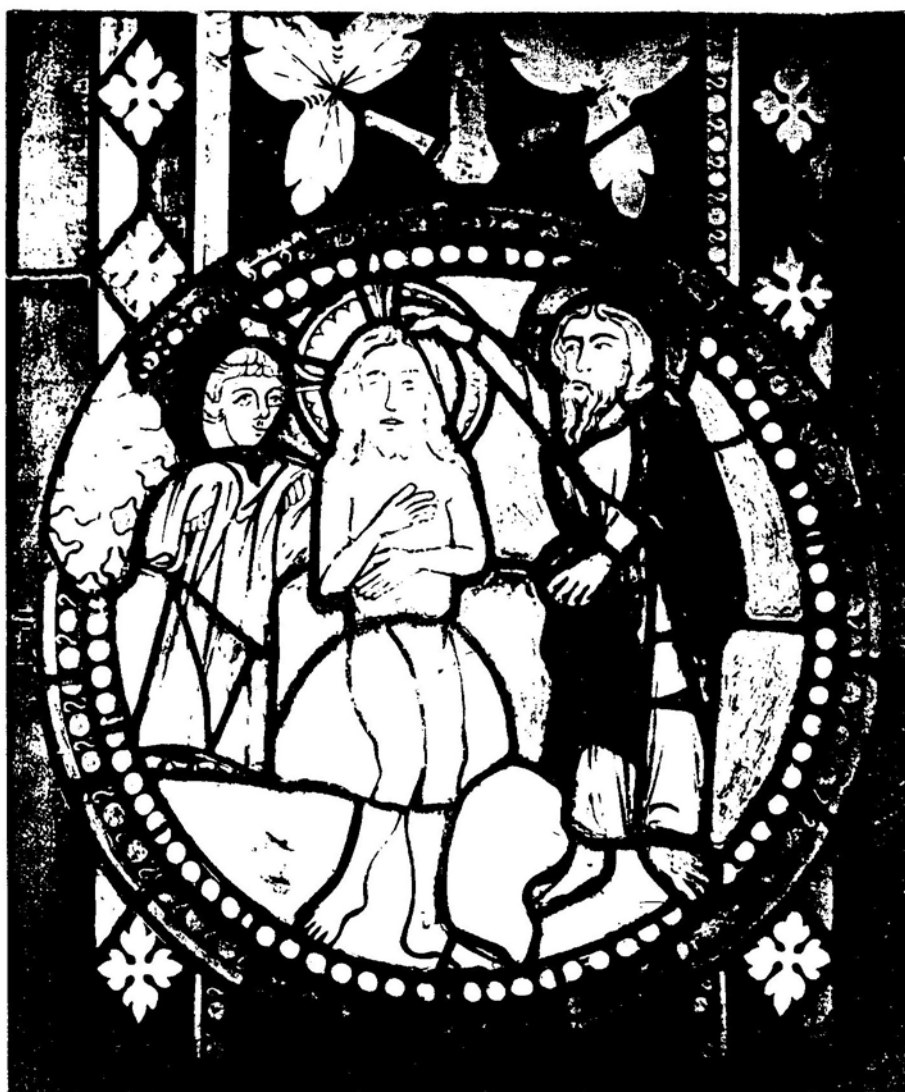
¹⁷ Genealogia Chrystusa według Ewangelii św. Mateusza (1, 1-17); 1. Abraham, 2. Izaak, 3. Jakub, 4. Juda, 5. Fares, 6. Esron, 7. Aram, 8. Aminadab, 9. Naason, 10. Salomon, 11. Booz, 12. Obed, 13. Jesse, 14. Dawid, 15. Salomon, 16. Roboam, 17. Abdiasz, 18. Asa, 19. Jozafat, 20. Joram, 21. Ozjasz, 22. Joatam, 23. Achaz, 24. Ezechiasz, 25. Manasses, 26. Amos, 27. Jozjasz, 28. Jechoniasz (do niewoli babilońskiej). Od niewoli babilońskiej: 29. Salatiel, 30. Zorobabel, 31. Abiud, 32. Eliakim, 33. Azor, 34. Sadok, 35. Achim, 36. Eliud, 37. Eleazar, 38. Mattan, 39. Jakub, 40. Józef, mąż Maryi; zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań–Warszawa 1980.

¹⁸ Prorok w Piśmie św. oznacza nie tylko męża Bożego, wieszczącego przyszłość, lecz każdego posłannika Boga do narodu izraelskiego. Nauka większości z nich została ujęta przez tradycję w zbiór ksiąg prorockich, który obejmuje pisma 16 proroków: cztery obszerniejsze księgi noszą nazwę proroków „większych” (Izajasz, Jeremiasz, Ezechiel, Daniel), pozostałych 12 zalicza się do „mniejszych” (Ozeasz, Joel, Amos, Abdiasz, Jonasz, Micheasz, Nahum, Habakuk, Sofoniasz, Aggeusz, Zachariasz, Malachiasz); zob. H. W i t c z y k, *Prorocy*, [w:] *Słownik teologiczny 2*, Katowice 1989, s. 152-157.

¹⁹ S c h m i d t, dz. cyt., s. 157, il. 1.

1. Włocławek, katedra. Kwaterna witraża: Ofiarowanie w świątyni Fot. Cz. Olszewski, zbiory Instytutu Sztuki PAN

2. Włocławek, katedra. Kwaterna witraża: Chrzcist w Jordanie. Fot. Cz. Olszewski, zbiory Instytutu Sztuki PAN

3. Włocławek, katedra. Kwatera witraża: Izaak i Abraham. Fot. Cz. Olszewski, zbiory Instytutu Sztuki PAN

4. Włocławek, katedra. Kwaterna witraża: Dawid i Salomon. Fot. Cz. Olszewski, zbiory Instytutu Sztuki PAN

5. Włocławek, katedra. Kwaterna witraża: Mojżesz i Jonasz. Fot. Cz. Olszewski, zbiory Instytutu Sztuki PAN